

Alevîlerin Osmanlı'da Oluşturdukları İtikadî Literatür*

Doğan KAPLAN**

Giriş

Alevîlerin, Osmanlı Devleti döneminde oluşturdukları literatürü değerlendirebilmek için öncelikle Alevîliğin tarihsel oluşum dönemlerini hatırlamak faydalı olacaktır. Alevîlik tarihsel olarak kabaca üç dönemde incelenebilir¹:

1. Oluşum Dönemi: XI-XV. yüzyıl,
2. Kızılbaşlık-Safevîlik Dönemi: XVI. yüzyıl-XIX. yüzyıl,
3. Modern Alevîlik Dönemi: XX. yüzyıldan itibaren devam eden süreç.

Esasen bu tarihsel dönemler içerisinde en belirgin olan, Safevîlik-Kızılbaşlık dönemidir. Zira Alevîlik ve Kızılbaşlık terimlerinin birbirlerinin yerlerine kullanıldığı; Kızılbaş ifadesinin Safevîleri çağrıştırdığı tarihen bilinmektedir. Oluşum dönemiyle ilgili sondan başa giderek açıklamak gerekirse, "Alevîlik" tabiri şemsiye bir kavram olup yüz yılı aşkın bir süredir kullanılmaktadır. Bu şemsiyenin içerisinde Tahtacılar, Çepniler, Sıraçlar, Işıklar, Torlaklar, Abdallar vb. Anadolu'daki tüm Alevî gruplar girmektedir. Bu adlandırmalardan "Tahtacılar" gibi kimi yerel meslekî adlandırmalarken kimi de Çepniler ve Sıraçlar gibi boya dayalı isimlendirmelerdir. Türkiye'deki tüm Alevî gruplar için şemsiye bir kavram olarak kullanılan "Alevîlik" tabiri yerine tarihî olarak kullanılan ifade "Kızılbaşlık"tır. XV. yüzyıldan itibaren Safevî Şahları ve Safevî destekçileri Türkmenler için kullanılan bu ifadeye,

* Bu çalışmayı yaparken *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (4.baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012) adlı çalışmamızdan yararlandık.

** Doç. Dr., NEÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi.

1 Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevîlikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 62, 2012, s. 135-162.

Osmanlı-Safevi mücadelesinin çok boyutlu yapısının din alanına taşınmasından sonra “olumsuz imajlarla dolu bir içerik” yüklenmiştir. Bu kelimenin nâ-hak yere olumsuz bir imaja sahip olması, hakaret anlamına gelmesi artık bu ifadenin kullanılmasını güçleştirmiş ve bu ifade yerine şemsiye kavram olarak “Alevilik” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.²

Bugün elimizde Alevilikle ilgili var olan yazma eserlerin büyük bir kısmı Safevi dönemini açık bir şekilde gösteren ve o dönemde ortaya konmuş eserlerdir. Bugün bile Alevî cemlerinde nefes ve deyişleri okunan Şah Hatayi mahlaslı şairin, Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail (ö. 1524) olduğunu hatırlatmak yeterli olacaktır.

Safeviler öncesi Alevilik ya da Kızılbaşlık, XI. yüzyıldan itibaren Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar süren göçlerini ve İslâm’a girme dönemlerine atıf yapmaktadır. Aleviliğin oluşumunda Modern dönem olarak tanımlanan kesit ise, esasen Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında kendi kabuğuna çekilen ve “kuş uçmaz kervan geçmez” ücra yerlerde yaşamlarını kapalı bir şekilde kendi yağıyla kavrularak sürdüren Alevî toplulukların, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından (1923) sonra şehir merkezlerine gelip şehrin kozmopolit ortamında yaşamaya başladıkları zamanı imler. Tabii burada özellikle 1960 sonrası Türkiye’sinin kastedildiği zira bu yılların ülkedeki tüm toplum kesimleri için şehirleşme serüveninin başlangıcı olduğunu ifade etmek izahtan vârestedir.

Ülkemizde 1990 sonrasına gelindiğinde her türlü bilimsel, amatör, popüler çalışmanın nesnesi olan Aleviler ve Alevilik hakkında yayın patlaması yaşanmış, ancak bu yayınların yazılı literatüre dayanmıyor oluşu, Alevilikle ilgili “müstakil bir din, bir mezhep, bir tarikat, Anadolu’ya özgü yerel bir inanış, senkretik bir inanç, felsefi bir anlayış, Anadolu köylüsünün egemenlere karşı isyanı gibi” birbiriyle çelişkili ve keyfi Alevilik yorumlarına yol açmıştır.³

Alevilikle ilgili bu kafa karışıklığı yaşanırken üniversitelerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde akademik çalışmaların yapılmasıyla Alevilik çalışmalarının niteliği artmış; kendi tarihlerine ilgi duyan Alevîlerin evlerinde gizledikleri ve nâ-ehle göstermedikleri eserleri gün yüzüne çıkararak araştırmacılara veya kütüphanelere bağışlamaları, Aleviliğin sahip olduğu yazılı literatürün yayınlanması fikrini doğurmuştur.

2 Safevîlik-Kızılbaşlık ilişkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Kaplan, *Safevîler ve Kızılbaşlık*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014; Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyat*, sy. 3, 2003, s. 111-126.

3 1990’lı yıllarda Alevilikle ilgili yazılan 10 adet kitabı kritik eden Ahmet Yaşar Ocak bu kitapların her birinin farklı bir Alevilik tanımlaması yaptığını tespit etmiştir. Yazarlarının çoğunun Alevî olduğu bu eserlerde birbirinden farklı Alevilik tanımlamaları anılan yıllarda Alevilikle ilgili kafa karışıklığının boyutlarını göstermesi bakımından son derece manidardır. Bahsedilen çalışma için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 191-223.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 31 Ekim-02 Kasım 2003 tarihinde Ankara'da düzenlenen I. Dini Yayınlar Kongresi'nin sonuç bildirgesinde Alevî-Bektaşî klasiklerinin bilimsel neşirlerinin yapılmasının önemine vurgu yapılmış, bu çerçevede 2005 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda alanında uzman akademisyenler ve bir grup Alevî-Bektaşî inanç önderinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda inanç önderlerinin de onayı alınarak tespit edilen eserlerin yayınlanması kararı alınmıştır. İlki 2007 yılında basılmak suretiyle şimdiye kadar 14 adet eser yayımlanmıştır.

I. Alevîliğin Temel Yazılı Literatürü

Yukarıda da ifade edildiği üzere Çaldıran Savaşı sonrası durum, Alevîliğin varlığını daha ziyade şifâhî kültüre dayalı olarak devam ettirmesine neden olmuştur. Zira şehir merkezlerinden uzakta yaşama zorunluluğu, mektep-medrese vb. eğitim kurumlarından yararlanamamayı doğurmuş, bu da sözlü kültür ağırlıklı bir hayatı ortaya çıkarmıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, geleneksel Alevîliğin dayandığı bir takım yazılı kaynaklar mevcuttur. Bu eserler önem sırasına göre *Buyruklar* (Şeyh Safî ve İmam Cafer-i Sâdık Buyrukları), *Velâyetnâmeler* (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasani), *Hüsniye*, *Cenknâmeler*, *Cabbar Kulu*, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, *Noktatu'l-Beyan*, *Faziletnâme-i İmam Ali*, *Fütüvvetnâmeler*, *Maktel-i Hüseyin*, *Hadîkatu's-Süedâ* ve tomarlar hâlinde bulunan *Alevî-Bektaşî Nefes ve Deyişleridir*.⁴

Bugün bu eserler çoğunlukla dedesoylu Alevî ailelerde, yazma kütüphanelerinde ve kısmen dedesoylu olmayan ailelerde bulunmaktadır. Esasen Alevî toplumunun normal bireyleri olan tâliplerde bulunmayan bu eserler, sınırlı sayıda olduğu için, "öğreti"nin açıklayıcısı durumundaki dedelerin ellerinde bulunuyordu.⁵

4 Mehmet Yaman, *Buyruk-Alevî İnanç-İbâdet ve Ahlâk İlkeleri*, İstanbul: Mannheim Alevî Kültür Merkezi Dedeler Kurulu Yayınları, 2000, s. XII. Buradaki bilginin kaynağı olan merhum Mehmet Yaman'ın (ö. 2014) araştırmacı kişiliği dışında Alevîler arasında saygın bir dede olduğunu hatırlatalım. Krş. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, s. 289. Yine 1995-1997 yılları arasında değişik bölgelerden İstanbul'a göç etmiş 1623 kişi arasında yapılan bir anket çalışmasında, "Alevîlik-Bektaşîlik ya da Din ile İlgili Okuduğu Kitap" sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar da Alevîliğin yazılı kaynakları konusunda fikir vermektedir. Buna göre dağılım şöyle olmuştur: Cenknâmeler, 668 (% 41.16); Buyruk, 583 (% 35.92); Vilâyetnâme, 380 (% 23.41); Menkubeler, 339 (% 20.89); Hüsniye, 326 (% 20.09); Kumru, 323 (% 19.90); Kur'an-ı Kerim, 320 (% 19.72); Cönkler, 45 (% 2.77); diğer, 127 (% 7.83). Bkz. Ali Aktaş, "Kent Ortamında Alevîlerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri -22-24 Ekim 1998-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1999, s. 463.

5 Alevîliğin iç örgütlenmesinde toplum kabaca ocakzâdeler/dedesoylular ve taliplerden/dedesoylu olmayanlardan meydana gelmektedir. Bu anlayışa göre her Alevî aşiretinin bağlı olduğu bir dedesi vardır. Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine inanılan ve seyid sayılan dedelerin bağlı bulunduğu yapıya ocak denir. Türkiye'deki Alevî Ocakları ile ilgili olarak bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevî Ocakları*, Ankara: Elips Kitap, 2006, s. 54-55.

Geçmiş zamanlarda belli ölçüde eğitilmiş olan dedeler, “yol” olarak ifade edilen Alevîliği, tâliplerine özellikle kış ayları yaptıkları ziyaretlerde ve cem törenlerinde, başta *Buyruklar* olmak üzere yazılı kaynaklardan hareketle öğretiyorlardı. Gerçekte özellikle *Evliya Menkıbeleri*, *Hz. Ali Cenkleri*, *Hayber'in Fethi*, *Muhammed b. Hanefîyye Cenkleri* gibi destansı hikâyeler sadece Alevî toplumunda değil Sünnî Türk toplumunda da okunan ve dinlenen eserlerdi. Ancak şehrin imkânlarından uzak, ücra yerlerde yaşayan Alevîlerin eğitim imkânlarından yoksun kalmaları, toplumlarının en eğitilmiş bireyleri olan dedelerin zamanla ellerinde bulundurdukları eserleri okuyamamaları sonucunu doğurdu. Bir süre sözlü kültürün bellekte yaşama özelliğinden istifadeyle cem vb. törensel uygulamaları belleklerinden yapmaya başladılar, ancak bu da bir yere kadar devam edebildi. Artık öğretilerini/ yollarını açıklayan kitapları anlayamaz hale gelmişlerdi.

Bugün Alevî yazılı literatürüyle ilgili elimizdeki en önemli çalışma, yukarıda işaret ettiğimiz Türkiye Diyanet Vakfı'nın Alevî-Bektaşî Klasikleri Dizisi adıyla yayımladığı eserlerdir. Zira ilgili projede yayımlanan eserler, Alevî kanaat önderlerinin ve konuyla ilgili çalışan araştırmacıların tespitlerine göre seçilmiştir. Bu nedenle bu makalede Diyanet Vakfı tarafından Alevî-Bektaşî Klasikleri adıyla yayımlanmış bu eserlerle beraber listede olmayan ancak Alevîler nezdinde çok muteber ve meşhur olan *Hüsniye* adlı kitap üzerinden bir analiz yapılacaktır. Şimdiye kadar yayımlanan Alevî klasiklerine bakıldığında bunların daha ziyade tasavvufî-ahlâkî metinler olduğu görülmektedir.⁶

Bu eserler dizi sırasına göre şunlardır:

1. Hacı Bektâş-ı Veli, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV, 2007.

2. Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Ankara: TDV, 2007.

3. *Kitâb-ı Dâr*, haz. Osman Eğri, Ankara: TDV, 2007.

6 Burada yeri gelmişken kimi araştırmacıların Türkiye Diyanet Vakfı'nın Alevî-Bektaşî Klasikleri Serisine yönelttikleri, edisyon kritik kurallarına uygun olmayan çalışmalar olduğu şeklindeki eleştirileri haksız bulunduğumu ifade etmek isterim. Zira adı geçen kurumun bu çalışması tabir-i caizse bir arkeoloji faaliyetidir. Bilinmeyen eserleri gün yüzüne çıkarma çalışmasıdır. Bu eserlerin bir kısmı ilk defa gün yüzüne çıkarılıp kamuoyunun önüne konulmaktadır. İlgili araştırmacıların bahsettiği edisyon kritikli çalışma ancak bir eserin birden fazla kopyası varsa onun üzerinden yapılabilir. Alevîlik gibi şifahi kültüre dayanan bir yapıyla ilgili elde edilen her yazma son derece yararlı olacağı için bunların sadece yayımlanması bile faydalıdır. O bakımdan önce Alevîlik envanterinin tespit edilmesi ardından da bu eserlerin kritiklerinin yapılması önemlidir. Diyanet Vakfı, bu envanter çalışmasına büyük bir katkı yapmıştır. Nitekim bu çalışma üzerine 08-09 Kasım 2014 tarihlerinde Sakarya Üniversitesi *Uluslararası Alevî-Bektaşî Klasikleri* başlıklı bir sempozyum düzenlemiş, aynı ayın sonlarında 28-29 Kasım 2014'te Heidelberg Üniversitesi Alevî Klasikleri üzerine bir çalıştay (workshop) düzenlemiştir. Tüm bunlar Diyanet Vakfı'nın yayınladığı Alevî-Bektaşî Klasikleri çalışmasının ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

4. Hacı Bektâş-ı Veli, *Velâyetnâme*, haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV, 2007.
5. *Erkânnâme I*, haz. Doğan Kaplan, Ankara: TDV, 2007.
6. *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem-Dâstân-ı Fâtîma-Dâstân-ı Hâtun*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara: TDV, 2007.
7. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz. Osman Eğri, Ankara: TDV, 2007
8. Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: TDV, 2010.
9. Vîrânî Baba, *İlm-i Câvidân*, haz. Osman Eğri, Ankara: TDV, 2008.
10. Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: TDV, 2009.
11. Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: TDV, 2012.
12. Abdulgani Muhammed b. Alâuddin el-Huseynî er-Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, haz. Osman Aydın, Ankara: TDV, 2011.
13. *Muhammed bin Hanefîyye Cengi*, haz. Ceyhun Ünlüer, Ankara: TDV, 2010.
14. *Şeyh Safî Buyruğu, Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazreti Şeyh Seyyid Safî*, haz. Doğan Kaplan, Ankara: TDV, 2015.

Yayınlanan eserlerden bazısını dönemlerine ve içeriklerine göre kabaca bir tasnife tutacak olursak aşağıdaki gibi bir tabloyla karşılaşırız ki bu tablo aynı zamanda bize Alevîliği meydana getiren bileşenler hakkında da fikir vermektedir.

Bektaşîlik Etkisi	Safevi Etkisi	Ahilik	Hurûfluk ve Vahdet-i Vücut Anlayışı	Cenk ve Hikâye Kültürü
Şerh-i Besmele	Erkânnâme	Fütüvvetnâme-i Tarikat	İlm-i Câvidân (Fakrnâme)	Muhammed b. Hanefîyye Cengi
Makâlât	Hızırnâme		Dil-güşâ	Dastân-ı İbrahim Edhem, Dâstân-ı Fâtîma
Velâyetnâme	Şeyh Safî Buyruğu		Saraynâme	

İlgili tabloyu madde madde şu şekilde analiz etmek mümkündür.

1. Serinin ilk sıralarındaki üç eser; *Şerh-i Besmele*, *Makâlât* ve *Velâyetnâme* Hacı Bektâş-ı Veli ile ilgilidir. Bu bize Alevîlikteki Bektaşî unsuru göstermektedir. Esasen bu durum Alevîlikten bahsederken hemen yanına Bektaşîliğin de ilave edilerek “Alevîlik-Bektaşîlik” veya “Alevî ve Bektaşî” şeklindeki ifade biçiminden de açık olarak anlaşılmaktadır. Bir tarikat olarak Bektaşîliğin kurucusu olarak kabul gören Hacı Bektâş-ı Veli (ö.1271), XIII. yüzyılda yaşamıştır, ancak bir tarikat

olarak Bektaşiliğin kuruluşu tarikatın ikinci kurucusu (bâni-yi sâni) sayılan Balım Sultan'ın (ö. 1516) yaşadığı XV. yüzyıl sonuyla XVI. yüzyıl başına dayandırılır.⁷

2. Dizideki, *Erkânâme*, *Hızırnâme* ve *Şeyh Safi Buyruğu* adlı eserler, Aleviliğin temel erkân kitapları olan Şeyh Safi Buyruklarındandır. Bu da bize Alevilikte en çok bilinen ve tarihsel oluşumunda ikinci dönem olarak ifade ettiğimiz Safeviler-Kızılbaşlık dönemini göstermektedir.

Buyruklar, Alevîler nezdinde son derece önemli eserler olup, temel erkân kitapları olarak kabul görürler. Esasen Alevîler nezdinde *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer Sâdık Buyrukları* olmak üzere iki tür bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde en yaygın olanı *Şeyh Safi Buyrukları*dır. Burada adı geçen Şeyh Safi, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in dip dedesi Şeyh Safiyüddin Erdebili (ö. 1334) olup kendi adıyla anılan Safeviyye tarikatının kurucusu, Sünnî-Şafii çizgide bir zattır. Tebriz'e yakın Erdebil'de yaşadığı için Erdebil Tekkesi olarak da bilinen bu tarikat, XIV. yüzyılda civardaki tüm devletlerin saygı duyduğu manevî bir çekim merkezi olmuştur. Şeyh Safiyüddin'den sonra oğlu Şeyh Sadreddin Musa, Şeyh Hoca Ali ve Şeyh İbrahim dönemlerinde bu çizgisini koruyan tekke, Şeyh Cüneyd'le birlikte politize olmaya başlamış ve Şeyh Cüneyd'in torunu Şah İsmail, 1501'de Tebriz'de Safevi Devleti'ni kurmuştur. Tekke'den devlete dönüşümün yaşandığı bu dönemi anlayabilmek için Safevilerle Kızılbaşların ilişkisine bakmak gerekecektir. Zira bilindiği üzere Safevi Devleti'nin kurucu unsurları Kızılbaş Türkmen aşiretler olmuşlardır. Tespit edebildiğimiz en eski nüshası XVII. yüzyıla ait olan ve *Şeyh Safi Menâkıbı* veya *Şeyh Safi Buyruğu* adıyla bilinen bu eserlerde Şeyh Safiyüddin Erdebili ve oğlu Şeyh Sadreddin Musa dinî öğretiyi açıklayan kişiler olarak yer alırlarken Şah İsmail'in oğlu Tahmasp ise erkân koyucu olarak tanımlanmış, ardından ondan sonraki bazı Safevi şahırlarına da atıfta bulunulmuştur. Bu bize Alevîler arasında yaygın olan Buyrukların ilk defa Şah Tahmasp tarafından ortaya konduğunu göstermektedir. Doğrusu Şah Tahmasp'ın dedesi Şeyh Safiyüddin'e ait *Safvetu's-Safâ* adlı menâkıbın yeni mezheplerine göre uyarlanması (tashih ve tenkih) emrini verdiğini bildiğimizden Buyrukların da onun zamanında üretildiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.⁸

7 Bektaşilikle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999; John Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, 1-3 c., İstanbul: Ardiç Yayınları, 1996.

8 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s. 105-116. Ayrıca Buyruklarla ilgili bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara: Ankara Okulu, 2006, s. 160-161. Yukarıda adı geçen Şeyh Safiyüddin'in menâkıbnamesi *Safvetu's-Safâ*'nın dördüncü bölümü olan "Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi" Sönmez Kutlu ve Nizamettin Parlak tarafından yayınlanmıştır. Bkz. *Makâlât Şeyh Safi Buyruğu*, haz. Sönmez Kutlu- Nizamettin Parlak, İstanbul: Horasan Yayınları, 2008.

Alevîler arasında yaygın olan ikinci buyruk türü ise *İmam Cafer Sâdik Buyrukları*dır. Şîî-İmamilikte altıncı imam olarak kabul gören İmam Cafer b. Muhammed'e (ö. 148/765) nispetle anılan bu eserler, esasen içerik olarak *Şeyh Safî Buyrukların'*dan farklı olmayıp temel fark, bu buyruklarda Safevî şeyh ve şahlarına atıfta bulunulmamış olmasıdır. Daha ziyade Tahtacı Alevî bölgelerinde bulunan ve bu yüzden "Tahtacı Buyruğu" olarak da anılan bu buyruk türü kanaatimizce Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan yedi büyük Türkmen aşiretinden biri olan Tekelü aşiretinin –ki Tahtacı Alevîlerle aynı coğrafi bölgede yaşamaktadırlar- Safevî Devlet sisteminden kovulan ilk aşiret olması sebebiyle bu buyruklarda Safevî etkisinin izleri görülmemektedir.⁹

3. *Fütüvvetnâme-i Tarikat* adlı eser, Alevîlikteki Ahilik etkisini göstermektedir. Anadolu'da XIII. yüzyılda Ahi Evran tarafından kurulan Ahilik teşkilatı, esasen Arapların İslam öncesi fütüvvet anlayışına dayanan ve ardından Abbasiler döneminde toplumsal, siyasî ve ekonomik açılımları bulunan fütüvvet anlayışının Anadolu'daki devamıdır. İslam dünyasında VIII. yüzyılda tasavvufî bir terim olarak ortaya çıkan XIII. yüzyıldan itibaren toplumsal, sosyo-ekonomik bir yapıya dönüşen fütüvvet anlayışına dair İslam kültür tarihinde *Sufî Fütüvvetnâmeleri*, *Fütüvvet Teşkilatı Fütüvvetnâmeleri* ve *Ahi Loncaları Fütüvvetnâmeleri* olmak üzere üç tür fütüvvet eseri ortaya konmuştur. Bunlardan Anadolu'da ortaya çıkanları âhiliğin âdâb, töre ve kurallarını öğretici bir yöntemle açıklayan, teşkilat mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolu'sunun dinî-kültürel hayatıyla ilgili önemli bilgiler içeren kaynaklardır. Özellikle bu eserlerde yer alan traş erkânı, Hz. Ali'ye kemer (şedd) bağlanması, cefne helvasının hikâyesi, tâlibin yol içinde bilmesi gerekenler, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ali'nin bir gömlekten baş çıkarmaları, tevellâ-teberrâ anlayışı, on dört masum-ı pâk ve on yedi kemerbeste vb. birçok konunun *Buyruklar* gibi diğer Alevî metinlerinde de yer alması *Fütüvvetnâmelerin* de Alevîliğin önemli bir bileşenini oluşturduğunu göstermektedir.¹⁰

4. Klasiklerden *İlm-i Câvidân*, *Dil-güşâ* ve *Saraynâme* ise, Alevîlikteki hurûflilik ve vahdet-i vücud anlayışını göstermektedir. Bu eserlerden *İlm-i Câvidân (Fakrnâme)*¹¹ adıyla yayımlanan Virâni Baba'ya ait eser, Alevîlikteki hurûfî etkiyi göstermekteyken Bektaşî dervişi Kaygusuz Abdal'ın *Dil-güşâ* ve *Saraynâme* adlı eserleri ise vahdet-i vücudçu etkiyi gösterir. Esasen Virâni Baba, Alevîlikte kabul

9 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 57-60.

10 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 135-137. Fütüvvetnâmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002. Yine Buyruklarla fütüvvetnâmeler arasında konu benzerliğinin bir örneği için bkz. *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdik*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul: Horasan Yayınları, 2008.

11 Diyanetin *İlm-i Câvidân* adıyla yayınladığı bu eserin gerçek adının *Fakrnâme* veya *Risâle* olduğu, *İlm-i Câvidân* adlandırmasının doğru olmadığıyla ilgili bkz. Mehmet Atalan, *Virâni Baba'nın Fakr-nâmesi'nde Dinî Unsurlar*, İstanbul: TBB Yayınları, 2012, s. 18.

gören yedi büyük ozandan biri olarak meşhur bir hurûfî olduğu kadar o oranda da bir Bektaşî mürididir.¹²

XIV. yüzyılda Fazlullah Esterâbâdi (ö. 1394) tarafından kurulmuş olan Hurûfluk, harflerin kutsallığına ve her bir harfin bir sayısal değeri olduğu anlayışına dayanan bâtnî bir yaklaşımdır. Hurûflerinin Anadolu'daki faaliyetleri Fazlullah'ın en önemli halifelerinden biri olan Ali el-A'la (ö. 1419), meşhur şair İmaduddin Nesimi (ö.1408) ve Abdulmecid İzzuddin Ferišteoğlu (ö. 1459) eliyle olmuştur. Ferišteoğlu çevirileriyle Nesimi de Virânî Baba gibi yedi büyük Alevî ozanından biri olarak şiirleriyle etkili olmuşlardır ki bu Alevîlikteki hurûfî etkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır.¹³

Burada yeri gelmişken Alevîliği meydana getiren bileşenlerden biri olarak hurûfluk ve vahdet-i vücud anlayışından bahsederken bu etkinin müstakil olarak değil Bektaşilik üzerinden Alevîliğe etki ettiğini söylemek gerekecektir. Zira İran'da gördüğü baskı sonrası Anadolu'da Bektaşilik içerisinde kendini gösteren hurûfluk yukarıda adı geçen hem hurûfî hem de Bektaşî ozan ve şairler sayesinde Anadolu'da neşvünema bulmuştur.¹⁴

5. Serideki *Muhammed b. Hanefiyye Cengi ve Dâstân-ı İbrahim Edhem - Dâstân-ı Fâtıma* ise Alevîlikteki cenknâme/gaza ve destan kültürünün en açık bir göstergesidir ki Türk kültüründe başta Hz. Ali'ninkiler olmak üzere kahramanlık hikâyeleri son derece meşhurdur. Televizyonun toplumsal hayatımıza bu kadar girmedeği yıllarda özellikle kışın soba başlarında anlatılan hikâyelerin başında Hz. Ali'nin cenkleri özellikle de *Hayber'in Fethi* gelmektedir.¹⁵

Hem Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 81/700) hem de yine Ebu Müslim el-Horasanî (ö. 137/755) cenklerinin Alevîler nezdinde önemli olması, hâlâ hatralarının yaşatılıyor olması bize Alevîliğin bileşenleriyle ilgili son derece önemli ipuçları vermektedir. Bilindiği üzere ne Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ne de Ebu Müslim el-Horasanî'nin İmamiyye Şîliğinde bir yeri vardır. Zira onlara göre imamların sayısı on ikidir ve bunlar Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan sonra Hz. Hüseyin ve onun soyundan gelen çocuklarıdır. Dolayısıyla Hz. Ali'nin bir diğer çocuğu olan Muhammed el-Hanefiyye'nin imamlığı söz konusu olamaz, zaten Şîiler de bu yönüyle ona bir önem atfetmezler. Ancak tarihen biliyoruz ki, Kerbelâ'dan sonra Muhammed el-Hanefiyye'nin imamlığını ilan

12 Virânî Baba'nın hayatı ve Bektaşiliği hakkında bkz. Mehmet Atalan, *Virânî Baba'nın Fakr-nâmesi'nde Dinî Unsurlar*, s. 35-42.

13 Hurûfluk ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûfluk Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi, 1973, s. 16-20; Hüsamettin Aksu, "Hurûfluk", *DİA*, c. 18, s. 408-411; Hasan Hüseyin Ballı, *Hurûflüğün Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, İstanbul: Hikmetevi, 2013.

14 Bektaşilik-hurûfluk ilişkisiyle ilgili olarak bkz. Hasan Hüseyin Ballı, *Hurûflüğün Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, s. 207-213.

15 Anadolu'da cenkname kültürü ve Muhammed Hanefiye cenkleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Atalan, *Türk Kültüründe Muhammed Hanefî Cenknâmeleri*, İstanbul: TBBD Yayınları, 2011.

edip onun adına isyan çıkaranlar olmuştur. Keza Ebu Müslim el-Horasanî de “Ehl-i Beyt'in mazlumiyetini gidermek” genel propagandasıyla Abbasiler adına hizmet etmiş ve Horasan'da Emevi valisini yenerek hilafeti altın tepsi içerisinde Abbasilere sunmuştur. Bu özelliğine rağmen Ebu Müslim el-Horasanî, Alevilerce “teberdâr-ı ehl-i beyt” olarak kabul görüp sevilen bir zat olmuştur.

Bütün bunlar bize Aleviliğin ya da Kızılbaşlığın, İsnâaşeriye Şiiliği ortaya çıkmadan önce de var olduğunu en azından böyle bir kanaldan da beslendiklerini gösterir. Bu nedenle Safevîlik mi Kızılbaşlığı doğurmuştur yoksa Kızılbaşlık mı Safevîliği doğurmuştur? sorusunun cevabı da “Kızılbaşlık Safevîliği doğurmuştur” şeklinde olur. Bu bizi ister istemez Türklerin, İslam'ı ilk kabul ediş zamanına kadar götürür. Zira tarihen bildiği üzere Taberistan, Deylem ve Gilan bölgesi Emevi ve Abbasi zulmünden kaçan Alioğulları vesilesiyle İslâm'la tanışmıştır. Bu da haliyle bu bölge insanlarında Ehl-i Beyt sevgisi temelli bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yeni mühtedilerin din anlayışlarında “Ehl-i beyt sevgisi” ve “Ehl-i beytin mazlumiyeti” ister istemez yer almıştır. Nitekim daha sonra Ehl-i beyt'in ileri gelenlerinden Hasan b. Zeyd (ö. 270/883), Abbasilere muhalif olan Taberistanlıların davetiyle oraya gidip Abbasi hakimiyetine son vererek Taberistan Zeydi Devleti'ni kurmuştur. Hazar denizinin güneyinde Taberistan, Deylem ve Gilan bölgelerinde devlet kuran Zeydiler, Müslüman olmayan bu bölgenin İslâmlaşmasını ve Ehl-i beyt sevgisiyle dolu olmasını sağlamışlardır. Buna bir de Emevîlerin, Arap olmayan Müslümanları ikinci sınıf yerine koydukları mevâlî politikası eklenirse meramımız daha iyi tavazzuh edecektir.¹⁶

Buraya kadar tanıttığımız eserler Türkiye Diyanet Vakfı'nın Alevî-Bektaşî Klasikleri dizisi altında şimdiye kadar yayınlamış olduğu eserlerdir. Adı geçen eserler Alevî dinî otoriteleri dedeler tarafından onaylanmış eserlerdir, ancak literatürün tamamını teşkil etmedikleri de açıktır. Yukarıda zikredilenler dışında Alevîler nezdinde muteber olan diğer eserler şunlardır:

Şerhu Hutbeti'l-Beyan, Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'ye (ö. 896/1490'dan sonra) ait olup Hz. Ali'nin kendisiyle ilgili söylediği iddia edilen yetmiş sözün açıklamasından ibarettir. Eserin çeşitli nüshalarını karşılaştırarak metnini yayınlayan Saffet Sankaya, eserdeki açıklamaların yer yer Ehl-i sünnet yer yer de Şiilik çizgisinde olduğunu söyleyerek bu durumu Şiilik-tasavvuf ilişkisi ya da Gaybî'nin Safevî geleneğine mensup olmasıyla açıklanabileceğini ifade eder. Ona göre bu eser, Anadolu'daki bazı tarikat çevreleri özellikle de Safevî-Şiî propagandasına açık olanlarda Hz. Ali ile ilgili kabul-lerin farklılaşmasının görüldüğü ilk eserlerden biridir.¹⁷

16 Taberistan'da 65 yıl süren Zeydî hakimiyeti için bkz. Yusuf Gökalp, “Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı”, Doktora Tezi, Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 88-90; krş. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk: Emir Ali Mehna-Ali Hasen Fâûr, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998, c. 1, s. 182-183; Hasan Yaşaroğlu, “Taberistan ve Deylem Zeydiliği”, *İslami İlimler Dergisi*, yıl 6, sy. 1, Bahar 2011, s. 219-230.

17 Bkz. Sankaya, “İnceleme”, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, s. XII-XV.

Noktatu'l-Beyan veya *Risâle-i Noktatu'l-Beyan* adıyla bilinen eser, üçüncü dönem Melâmiliğinin piri Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (ö. 1305/1888), Hz. Ali'nin "İlim bir noktaydı, cahiller onu çoğalttı." sözüne yazdığı Türkçe bir şerhtir.¹⁸

Fazilet-nâme, Alevî-Bektaşî geleneğinde "yedi ulu ozan" dan biri sayılan Derviş Muhammed Yemini'nin (ö. XVI. yüzyıl başları) mesnevi tarzında bir eseridir. On İki İmam'a gönülden bağlı Anadolu insanına (Rum pehlivanlarına) Hz. Ali'nin faziletlerini anlatmak için kaleme alınmıştır.¹⁹

Alevî literatürü denince akla gelen eserlerden biri de hiç şüphesiz *Hüsniye'*dir. Sözlü kültürün olmazsa olmazlarından biri olan kahramanlık hikâyelerinden biri olan *Hüsniye*, Alevîlerce çok bilinen ve eskiden beri okunan bir eserdir. Bu eserde, daha önce İmam Cafer-i Sadık'ın (ö. 148/765) yanında yetişmiş Hüsniye adlı bir cariyenin Abbasi halifesi Harun Reşid'in (ö. 193/809) huzurunda İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798), İmam Şafii (ö. 204/820) vb. dönemin meşhur Sünnî âlimlerini ilmî bir münazarada yenmesi anlatılır. Tartışmada iman-küfür, iyilik-kötülük, halifelik, Gadir-i Hum olayı, Fedek hurmalığı vb. konular İmamiye Şiîliği paralelinde işlenmiştir. Bu eserin Safeviler döneminde hayali bir roman olarak kurgulandığı tespit edilmiştir.²⁰ Ancak burada bizim için önemli olan bu eserin gerçek veya kurgu olup olmaması değil, Alevîlerin bu eserle ilgili algısıdır ki, daha önce de işaret edildiği üzere bu eser günümüzde bile Alevîler nezdinde son derece muteber bir yere sahiptir.²¹

Maktel-i Hüseyin ya da *Makteller*, İran ve Türk edebiyatlarında Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi olayını işleyen nazım ya da nesirle yazılmış eserler olup zamanla bağımsız bir edebî tür olarak gelişmiştir. *Makteller* içinde en önemlilerden birisi de Fuzûlî'nin (ö. 963/1556) *Hadîkatu's-Su'edâ* adlı eseridir. Fuzûlî bu eseri, İranlı Yazar Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 910/1505) *Ravzatu's-Şuhedâ*

18 Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 275-276, 289. *Noktatu'l-Beyan*'ın Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî'nin öğrencisi Maksud Efendi'den intikal eden bir nüshası Baki Yaşa Altınok tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Seyyid Muhammed Nur, *Noktatu'l-Beyan*, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: Oba Yayıncılık, 2000.

19 Fazilet-nâme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Kırman, "Yemînî'nin Fazilet-nâme'si -Şekil ve Muhteva Tahlili-", Doktora tezi, İzmir: Ege Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı ABD, 2004.

20 Bkz. İlyas Üzümlü, "Hüsniyye", *DİA*, c. 19, s. 34-35. Birge, Hüsniye adlı kitabın 1551 yılında Arapçadan Farsçaya ve 1857 yılında da kendisini "Mehmet Rana bendelerinden" diye tanıtan biri tarafından Türkçeye çevrildiğini söyler. Eserin içeriğiyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Birge'ye göre öykünün kurgusundaki Hüsniye'nin Harun Reşid'in huzuruna çıkarılması vb. olaylar *Bin Bir Gece Masallarının* kurgusuyla örtüşmektedir. Bkz. John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991, s. 142-144.

21 Hüsniye adlı eser, kurgusal/ca'li bir eser olması sebebiyle makalemizin temel odağı olan itikadî boyut açısından değerlendirilmemiştir.

adlı eserinin çevirisi olarak yazmaya başlamış, ancak kendi şiirlerini ve üslubunu katarak bir çeviri olmaktan çıkarmıştır.²²

II. Alevîliğin Osmanlı'da Meydana Getirdiği İtikadî Literatür

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, Alevîliğin tarihsel olarak gelişim dönemi diyebileceğimiz Kızılbaşlık-Safevîlik dönemi tam da Osmanlı-Safevî siyasî çekişmesine sahne olmuş, Kızılbaşların bu dönemde Osmanlı karşısında yer alarak Safevîleri desteklemesi, onların bu dönemi verimli olarak kullanmalarına neden olmuştur. Zira siyaseten mağlup tarafta yer alma, anavatanları Anadolu olan Kızılbaşların/Alevîlerin şehir merkezlerinde değil üçra yerlerde yaşamasını zorunlu kılmıştır.²³ Bu durum Alevîliğin kurumsal bir destek almadan kendi yağıyla kavrulmasını ve geleneğin sözlü kalmasını netice vermiştir. Hal böyle olunca, Alevîliğin, Osmanlı'da meydana getirdiği itikadî literatürü ya da başka bir ifadeyle Alevîlikte ortaya konan inanç ve akideye ait müktesebatı müstakil eserlerde değil, ancak yukarıda adı geçen temel yazılı kaynakların içeriklerinde aramak gerekmektedir.

Şimdi yukarıda isimlerini andığımız Alevîliğin temel yazılı kaynaklarını itikadî literatür açısından değerlendirmeye çalışalım. Ancak burada tek tek seçilmiş eserlere geçmeden önce hemen hemen tüm bu eserlerde girişlerin *besmele*, *hamdele ve salvele* ile olduğunu hatırlatalım. Bilindiği üzere İslam yazılı ve sözlü literatüründe yazıya veya söze/sohbete bu şekilde başlamak çok kadim ve sağlam bir gelenektir.

A. Şerh-i Besmele

Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makâlât* adlı eseriyle istinsah edildiği ve üslup benzerliğinden dolayı Hacı Bektaş'a ait bir eser olduğu düşünülmüştür. Diyanet'in Alevî-Bektaşî Klasikleri serisinin ilk yayını olan bu eserin tam adı *Kitâb-ı Tefsir-i Besmele maa Makâlât-ı Hacı Bektaş rahimehullah* olup 29 varaktır (1b-29b). Manisa Kütüphanesi'nde bulunan bu eser 827/1423 tarihinde Cafer b. Hasan tarafından istinsah edilmiştir.²⁴

Besmele okumanın faziletlerinin anlatıldığı bu eserde Hz. Peygamber (sav)'in Miraç'ta yaşadığı manevî hallerden örnekler, Resulullah'ın Cenâb-ı Hak'la diyalogları şeklinde verilmiştir. Yüce Allah'ın lütfu, ihsanı ve affediciliği gibi konuların işlendiği bu eserde keza besmeleyle işe başlamanın önemine dair Hasan-ı Basri, Cüneyd-i Bağdadi, Serî es-Sakati, Tâi vb. büyük zahidlerin sözlerine yer verilmiştir.²⁵

22 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 97.

23 Türkiye'de kentleşme sürecinin yaşandığı 1960'lar öncesinde Alevîlerin yaşadığı yerlere bakıldığında, daha ziyade kuş uçmaz kervan geçmez üçra yerlerde yaşadıkları görülmektedir.

24 *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, Ankara: TDV, 2007, s. 29.

25 *Besmele Tefsiri*, s. 31.

Başı:

“Bismillahirrahmanirrahim ve bihi nestaîn. Sipâs u hamd-i bî-kıyâs ol pâdişâhlar pâdişâhının hazretine, anı bilmeklik içinde âkilerin aklı ve hâkîmlerin hikmeti hayrândır. Ve fikir ıssılarının fikri anın azametini anlamaklık içinde sergerdândur. Ve durûd ve tahıyyât ve âferîn ve salevât ol mürseller mihteri peygamberler serveri, seyyid-i bâ-vefâ Muhammed el-Mustafa aleyhisselâm kim yazıklular şefaathisidür.”²⁶

Görüldüğü üzere burada *besmele*, *hamdele* ve *salvele* ile söze başlanmış, Yüce Allah’a övgüde bulunulurken akıllıların aklının ve bilgelerin bilgeliklerinin O’nu bilme konusunda şaşkınlık içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Hz. Muhammed’e dua edilen salavât kısmında Hz. Peygamber’in tüm gönderilen peygamberlerin başı, sözünde duranların efendisi ve günahkârlara şefaathisidür.

Hemen devamında besmele çekmenin kula faydası sadedinde Miraç’ta, Cenâb-ı Hak Teâlâ, Resul-i Ekrem (sav)’e “Eğer her işte yardımımın seninle olmasını istiyorsan, keremimi, lütfumu ve ism-i a’zâmımı bildiren adım her an dilinde olsun.” demiş, bunlar nelerdir diye soran Resulullah’a, İsm-i a’zâmın “Allah” keremini bildiren ismin “Rahmân” ve lütfunu bildiren adının da “Rahîm” olduğu söylenerek besmeleye işaret edilmiştir.²⁷

Bu eserde Cenâb-ı Hakk’ın varlığının kabulünün en zirve örneği Allah’ı zikredenlerin zikirleri ve O’na ibadet edenlerin ibadetlerinin Cenâb-ı Hakk’ın gücü karşısında hiçbir şey olduğunu ifade sadedinde Hz. Peygamber’in *Sübhâneke mâ abednâke hakka ibâdetike ve mâ arafnâke hakka ma’rifetik* şeklinde münacaatta bulunduğu dile getirilir.²⁸ Yine ilgili eserde Yüce Allah’ın engin bağışlayıcılığına örnek olarak bir kere *Lâ ilâhe illallah* denilmesinin seksen yıllık günahın bağışlanmasına vesile olacağı söylenirken²⁹ tevhide vurgu yapılmıştır.

Besmele Tefsiri’nde Allah’ın varlığı ve birliğini kabul eden müminlerin cennette köşklere, gılman ve vildana sahip olup didar bulacakları söylenerek *ru’yetullahın* hak olduğuna işaret edilmiştir.³⁰ Keza Allah’ın adını sürekli ananların cemaline erişecekleri defaatle zikredilmiştir.³¹ Yine bu eserde sûra üfürülünce herkesin öleceği, tekrar üfürülünce herkesin dirileceği, ananın ve atanın oğuldan kızdak kaçacağı, herkesin kendi derdine düşeceği, terazinin (mizan) kuruluşu, amel defterlerinin nasıl olacağı, kâfirleri cehennemi beklediği, kiminin amel defterinin sağından, kiminin solundan, kiminin önünden kiminin arkasından verileceği, Sırat köprüsü ve Firdevs

26 *Besmele Tefsiri*, s. 41.

27 *Besmele Tefsiri*, s. 42.

28 *Besmele Tefsiri*, s. 50.

29 *Besmele Tefsiri*, s. 65.

30 *Besmele Tefsiri*, s. 82.

31 *Besmele Tefsiri*, s. 121, 130.

cennetinden bahsedilmiştir ki³² bu kıyametin, haşrin ve mahşer anlayışının açık bir şekilde kabulü demektir. Keza Resulullah (sav)'in şefaata edeceği ve şefaatinin bereketinden bahsedilmesi³³ şefaata ilgili olumlu bir kanaatin olduğunu gösterir. Tüm bu hususlar anlatılırken 22 ayet-i kerime kullanılmıştır.

B. Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Makâlât* adlı eseri, ilk defa sistematik olarak Orta Asya Türk tasavvuf anlayışında görülen dört kapı kırk makam anlayışının ortaya konduğu bir eserdir. Bu eserde şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten oluşan dört kapı ve her bir kapıda yer alan onar makamdan bahsedilir. Toplamda kırk merdiven basamağından oluşan bu hiyerarşik yapıda talibin başlangıç seviyesinden kemal noktaya ulaşabilmesinin yolları anlatılır.

Başı:

Bismillahirrahmanirrahim ve rahmetullahi teâlâ. Şükr ü minnet ü sipâs ol Tengri tebârake ve teâlâ hazretine olsun kim biz biçâre kulların yokdan var eyledi ve dahi bizlere iman ve İslâm rûzî kıldı ve dahi cümle mahlûkâtın rızıkların malûm ve maksûm kıldı. Ve dahi selâm ve salavât ol peygamberler ulusuna ve mürseller serverine olsun kim dükeli âlemi anun dostluğuna yaratdı ve dahi ol hazret-i Resûlün âline, evlâdına ve ashâblarına olsun kim yiğrek kavmlerdür ve arı ehillerdür ve sellem teslîmen kesîran ve hem ol pâdişâh-ı âlem Tengri, İslâm ehlinin ol muteber ruhların âhiretde merhum ve mağfur kıldı.³⁴

Sonu:

Ve hem dünyayı sevmemek, Allah Teâlâ hoşnudluğun bulmaktır. Bâki kelim mübarek ve hayırlı sözler Kur'ân tefsirinde ve hadis-i Nebevî'de getürür.³⁵

Görüldüğü üzere kitabın girişinde Cenâb-ı Hakk'a övgüde bulunulurken O'nun tüm yaratılmışları yoktan var ettiği, rızıklarını belirlediği, İslam ve iman nimetiyle şereflendirdiği ifade edilmiş, salavat kısmında ise Resulullah'ın tüm gönderilmiş elçilerinin başı olduğu ve dünyanın onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığı vurgulanmıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât* adlı eserine hamdele ve salveleden sonra Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Âdem'i toprak, su, ateş ve rüzgâr olmak üzere dört nesneden yarattığını ve çocuklarını da dört bölüğe ayırdığını söyleyerek eserin eksenini oluşturan dört kapı-kırk makam anlayışı üzerinden fikirlerini sıralar. Buna göre bu dört grup içerisinde birincisi asılları rüzgâra dayanan şeriat topluluğu olan âbidler olup bunların ibadeti; namaz, oruç, zekât, savaştan kaçmamak, cünüp olduğunda gusül almak,

32 *Besmele Tefsiri*, s. 85-86, 94, 109, 141.

33 *Besmele Tefsiri*, s. 153.

34 *Makâlât*, s. 43.

35 *Makâlât*, s. 136.

kendi arzusu peşinden gitmeyip dünyayı terk etmektir.³⁶ İkinci grup, asılları ateşe dayanan tarikat toplulukları olan zâhidlerdir ki bunların ibadeti gece gündüz Allah'ı zikredip bismillah demeyi hatırda tutarak korku ve ümit arasında bulunmaktır.³⁷ Üçüncü grup, asılları suya dayanan marifet toplulukları olan âriflerdir ki bunlar su gibi hem temiz hem de temizleyici olurlar. İçlerinde kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, maskaralık ve şirk vb. şeytan fiili bulunmayan kişiler olup ibadetleri tefekkürle beraber dünya ve âhireti terk etmektir.³⁸ Son grup ise aslı toprağa dayanan muhiplerdir ki bunlar toprak gibi Hakk'a boyun eğip O'ndan gelene razı olanlardır. İbadetleri, Cenâb-ı Hakk'ın varlıklardaki kudretini seyretme, bu güç karşısında O'na münâcaat ederek dua etmek ve müşahedeye oturmaktır.³⁹

Görüldüğü üzere Hacı Bektaş-ı Veli, bu eserinde insan-ı kâmil olmanın yolunu dört kapı üzerinden dört unsurlar mukayese ederek anlatmakta ve temel İslâm ibadetleriyle İslâm ahlâkının olmazsa olmazlarını sıralayarak bir kurtuluş formülü vermektedir.

Bu girişten sonra *Makâlât*'ta kulun, Allah'a kırk makamda erişerek O'na dost olabileceği söylenerek bu makamlardan onunun şeriat, onunun tarikat, onunun marifet, kalan onunun ise hakikat içinde olduğu söylenir. Şeriatın makamları zikredilirken birinci makam olarak iman getirmek zikredilerek bu imanın Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhret gününe inanmak şeklinde olduğu vurgulanarak âmentü esaslarına işaret edilir. İkinci makam olan ilim öğrenmekten sonra üçüncü olarak zikredilen makam temel İslâm ibadetlerine ayrılmıştır ki bu çerçevede zikredilenler; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yeterse hacca gitmek, gaza eylemek, savaştan kaçmamak ve cenabetten temizlenerek gusül almaktır. Son makam olarak ise iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak zikredilmiştir.⁴⁰

Makâlât'ta kırk makam zikredildikten sonra bunlardan birinin bile eksik olması durumunda hakikatin tamam olmayacağı ve kişinin amellerinin boşa gideceği vurgulanarak bütünlüğe işaret edilmiştir.⁴¹ Birçok İslâm ibadetinin çeşitli metaforlarla anlatıldığı *Makâlât*'ta akaidle ilgili çeşitli yaklaşımlar da mevcuttur. Örnek vermek gerekirse marifet ağacının başı tevhiddir, özü iman, dibi yakınlık, kökü tevekkül, budakları nehy-i münker, suyu hafv ve recâ, meyvesi ilim, bulunduğu yer ise müminlerin gönlüdür. Başu arşdan yukarıdadır.⁴²

36 *Makâlât*, s. 45.

37 *Makâlât*, s. 47-48.

38 *Makâlât*, s. 51-52.

39 *Makâlât*, s. 54-55.

40 *Makâlât*, s. 68-75.

41 *Makâlât*, s. 81-82.

42 *Makâlât*, s. 106.

Kulların, Yüce Allah'ın zatını bilmekten âciz olup ancak sıfatlarını ve onların tecellileriyle yaratıcıyı tanıyabilecekleri söylenerek zâta ve sıfatta tevhide vurgu yapılmıştır.⁴³ *Makâlât*'taki "Ey ibretle bakan kullarım! Yere bakın saltanatımı görün. Dağlara bakın anbarımı görün, göğe bakın nasıl döşediğimi görün..."⁴⁴ vb. ifadeler ise ise tevhid-i rubûbiyetin izlerini taşımaktadır.

C. *Kitâb-ı Dâr*

Serinin üçüncü kitabı olarak yayımlanan *Kitâb-ı Dâr*, Alevî-Bektaşî geleneğinde *dârdan indirme erkânı* adıyla anılan, ölen bir kişinin ardından üçüncü, yedinci ve kırkıncı gün yapılan dua ve hayır yemeği vermek şeklindeki uygulamayı içerir. Yakın akrabalarının tertip ettiği ve dede nezaretinde gerçekleştirilen bu merasimde, ölen kişinin bir tür sorgusu yapılarak varsa borçları ve alacakları tespit edilir ve meclise katılanlardan helallik talep edilerek dualar edilir ve ölünün hayırına ikramlarda bulunulur.⁴⁵

Ölen kişinin yakınlarından bir veya birkaçı dede ve merasime katılanlar huzurunda "meydanda" dâra durarak dedenin ya da hocanın yaptığı duaya katılırlar: Başı:

"Bismillahirrahmanirrahim. Hak Teâlâ yokları var edici ve ölmüşleri diri kılıcı ve marazları afvedici kadîr pâdişâhtır. Dertlere dermân, hastalara şifâ verici, cümle marazları afveyleye. Bugün ve bu saatde şifa, sıhhatler vere. Allah Allah! Ba'dehu ammâ özü sâf, kendi sâfi birkaç mümin ve müslim kardeşler, dâra duralar ve eğer zulm edici ve yola taş atıcı, zâlim elinden kurtara. Hak Teâlâ Hazretlerine, recâ ve minnet edeler....Ba'dehu bu ölmüş kimsenin, Hak Teâlâ'dan günâhını dileyüp, yolunun dârını çeküp, bu minval üzere ideler: Bismillahi ve billahi ve minallahi ve ilellahi ya mufettiha'l-ebvâbi'n-necât!...Bu okunan Kur'an-ı Azîm'in ve Furkân-ı Kerim'in ve Kelâm-ı Kadim'in izzeti ve şevketi ve kerâmeti ve bereketi ve fazileti hürmeti için Hak Teâlâ Hazretleri ol geçen merhumun kabrini Cennetu'l-Me'va, suâlini âsân eyleye. Azâbı var ise af eyleye, cümle günahlarını bahş eyleye, rahmet ve mağfiret üzere, rahmetini ve mağfiretini günden güne ziyâde eyleye! Diyelim Allah, Allah!"⁴⁶

Sonu:

"Ehl-i mucîb olan kardeşlerin, sağ olanlara selâmet ve ömürleri mezîd ola. Borçlu olanlara edâlar, hasta olanlara devâlar ihsân eyleye. İstedikleri kabul ola, murâdî hâsıl ola. Sâhib-i zamân zuhura gele. Cümle Yezidler hor ve hakir ola. Cümle mümin, müslim kardeşler şâd u hurrem ola dem. Hû diyelim hû. Kad temmeti'-tamam."⁴⁷

43 *Makâlât*, s. 106

44 *Makâlât*, s. 109.

45 *Kitâb-ı Dâr*, s. 23-30.

46 *Kitâb-ı Dâr*, s. 37-45.

47 *Kitâb-ı Dâr*, s. 114-115.

Dâr duasında geçen “Hak Teâlâ hazretleri ol geçen merhumun kabrini cennetu'l-me'vâ, sualini âsân eyleye, azabı var ise af eyleye, cümle günahlarını bahş eyleye, rahmet ve mağfîret üzere ise, rahmet ve mağfîretini günden günde ziyade eyleye, diyelim Allah, Allah”⁴⁸ ifadesi kabir hayatının, Münker-Nekir'in sorgu sualinin kabul edildiğini açık bir şekilde göstermektedir.

D. Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli

Serinin dördüncü kitabı Hacı Bektaş-ı Veli'nin menkıbevi hayatının anlatıldığı *Velâyetnâme*'dir. Bilindiği gibi *Menâkıbnâmeler* ya da *Velâyetnâmeler* (halk dilinde Vilâyetnâme) tasavvuf ve tarikatların gelişmesine paralel olarak gelişmiş bir tür olup halka tarikat büyüklerini, onların kerametlerini, olağanüstü hallerini anlatmak için yazılmış olan eserlerdir. Alevî-Bektaşî edebiyatında da Hacı Bektaş Veli başta olmak üzere, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasanî gibi birçok veli için yazılmış menâkıbnâme bulunmaktadır. Bu eser, isminden de anlaşılacağı üzere onun velayetini ispatlayan sayısız kerametlerinin anlatıldığı menâkıbnâme geleneğine ait bir eserdir. Bu eserde Hacı Bektaş-ı Veli'nin kerametlere dayalı olağanüstü hayatı; velayetinin Horasan'da ortaya çıkışı, velâyetinin Rum'da kökleşmesi, velâyetinin pekişmesi ve halifelere aktarılması şeklinde dört bölümde incelenebilir.⁴⁹ Tabi burada Pir'in Horasan'da ortaya çıkışı Ahmed Yesevi ile münasebeti ve onun işaretiyle Anadolu'ya gelişi sadedinde anlatılmaktadır. *Velâyetnâme*'ye göre Hacı Bektaş'ın Horasan'dan Anadolu'ya gelirken izlediği rota şöyle olmuştur: Türkistan-Kürdistan-Necef-Mekke-Medine-Halil (Filistin)-Şam-Halep-Kilis-Ayıntap (Antep)-Elbistan-Kayseri ve Sulucakarayük. Türkistan'dan Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkar, önce Ka'be'ye gitmeye niyet eder, Kürdistan'dan geçerek Necef'e varır, orada erbain (kırk günlük münzevi yaşam) çıkardıktan sonra Beytullah'a ulaşır. Kabe'de üç yıl kaldıktan sonra Medine-i Münevvere'ye oradan Halilu'r-Rahman'a (Filistin'deki Halil kenti) gider sonra sırayla Şam, Halep, Kilis, Ayıntap, Elbistan'da Ashâbu'l-Kehf'e oradan Kayseri'ye oradan da Sulucakarayük'e gelir.⁵⁰

Velâyetnâme'nin hamdele ve salvele kısmında her türlü övgü ve minnetin vâhid ve ehad olan eşsiz, benzersiz, büyük merhamet sahibi Yüce Allah'a ait olduğu ve kulların O'nun yaptıkları idrak etmede aciz kaldıkları ifade edilmiş; salavat kısmında Rasul-i Ekrem'in insanların en üstünü ve faziletlisi olduğu söylenerek günahkârlara şefaathane ediciliği ve Yüce Allah'ın habibi/sevgilisi olduğu ön plana çıkarılmıştır.

48 *Kitâb-ı Dâr*, s. 44-45.

49 Mark Soileau, “Vilâyet-nâme'nin Dünyası, Hacı Bektaş'ın Mirası”, I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu -Sempozyum Bildirileri-, Ankara: Sfn Televizyon Tanıtım Tasarım, 2011, s. 507.

50 *Velâyetnâme*, s. 166-178.

Eserin başı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Menâkıb-ı şerîf-i kutbu'l-ârifin Hazreti Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî kaddesallahu sırrahu'l-azîz el-Horasânî. Şükr-i sipâs-ı lâ nihâye ve senâ-yı bî-bekâ ol vâhid-i ehad ferd-i yektâ ve raûf-ı azîm-i bî-hemtâ âferidegâr-ı âlemiyân olan ol pâdişâha olsun kim bir emr ile mükevvenâtı zuhûra getirüp âsâr-ı hikmetinün garâibinde ve zevî'l-ukûl acze varduğın maârifî ketminde ulu'l-elbâb dem-beste kalur azamet-i zât-ı bî-çun katında bî-hayaldur ve ulûhiyyet elfâzin beyâne getürmek muhaldür tekaddese ve teâlâ...ve dahi tahiyât-ı lâ yuhsâ efdal-i mahlûkât ve ekmele-i mevcûdât şefiu'l-müznibî vu habîb-i rabbi'l-âlemîn Ahmed-i Mahmûd Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafa sallallahu teâlâ aleyhi merkad-i şerifine ve rûh-ı latifine îsâr ve nisâr olsun dahi onun âline, evlâdına, ashâbına, ahbabına, etbâna selâm olsun kim indallah faziletleri cümle melekden a'zam ve merâtipleri sâir ümmetten ekremdür ve selleme teslîmen kesîra.”⁵¹

Sonu:

Hakk'a minnet âhir oldu bu kitap, vâr ümidim âkıbet ola sevâp. Bu velâyetnâme çun oldu tamâm, vir Resûl'in rûhına yüz bin selâm.⁵²

Velâyetnâme'de hamdele ve salveleden sonra bu kitabın Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı ve kerâmetleri hakkında olduğu söylendikten sonra muttakilerin mahşer gününde Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyredecekleri söylenir⁵³ ki bu ruyetullahın kabul edildiği anlamına gelir.

Ahmed Yesevî'nin nefes oğlu Kutbeddin Haydar'ı tüm halkı kâfir olan ve Horasan'a saldıran Bedehşanlılarla savaşmak üzere göndermesi, Kutbeddin'in yedi yıl boyunca esir düşmesi ve sonrasında Hacı Bektaş-ı Velî tarafından kurtarılması anlatılırken Kutbeddin Haydar'ın dilinden, alınan tüm tedbirlerin Allah'ın takdirini değiştirmeyeceği söylenerek kader anlayışı ortaya konmuştur.⁵⁴

Menâkıbnâme geleneğinin doğal bir sonucu olarak baştan sona kerâmetleri anlatılan Hacı Beştaş-ı Velî'nin Anadolu'ya gönderilmeden önce kırk yaşına kadar zamanını oruç, namaz, ibadet, taat, zühd, takva ve salih amelle geçirdiği ve Anadolu'ya kutbu'l-aktâb olarak gönderildiği vurgulanır.⁵⁵ Keza Anadolu'ya geldikten sonra Suluca Karahöyük başta olmak üzere bulunduğu yerler ve karşılaştığı kişilerle ilgili kerametleri anlatılırken de sabah namazı, yatsı namazı veya diğer namazlara vurgu yapılarak Hacı Bektaş'ın ibadetlerini eda ettiğine vurgu yapılır, ancak tüm bu hususlarda itikadî bir belirleme yapmak mümkün görünmemektedir.

51 *Velâyetnâme*, s. 57-58.

52 *Velâyetnâme*, s. 646.

53 *Velâyetnâme*, s. 58.

54 *Velâyetnâme*, s. 117, 130.

55 *Velâyetnâme*, s. 94.

E. Buyruklar

Klasikler serisinin beşinci yayını, *Erkânnâme*; sekizinci yayını *Hızırnâme* ve bu dizinin son yayını olan *Şeyh Safi Buyruğu* adlı eserler Alevîler nezdinde çok değer verilen *Buyruk* türlerinden *Şeyh Safi Buyruklarından*dır. Esasen Alevîler nezdinde iki tür *Buyruk* meşhurdur; *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer Sadık Buyrukları*. Bunlardan ilki en yaygın ve en meşhur olanıdır. Tarihen bilinen Alevîlik-Safevîlik ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan *Şeyh Safi Buyrukları*, Safevîlerin Kızılbaşlar üzerinde etkili oldukları XVI-XVIII. yüzyıllara ait olup bunlarda genel anlatım, Şeyh Safiyüddin Erdebili (ö. 1334) ile oğlu Şeyh Sadreddin Musa (ö. 1392) arasındaki sorulu-cevaplı diyaloglara dayanmaktadır. Bu diyaloglarda; şeriat, tarikat, hakikat, marifet, dört kapı, kırk makam, talib, musahib, mürebbi, rehber, mürşid, pir, yol-erkân, tac, post, tercüman, sehavet, marifet, yakın, sabır, tevekkül, tefekkür, ilim, hilm, rıza, şükür, zikir, uzlet, ihsan, zikir, şükür, terk, havf, reca, zevk gibi İslam tasavvufundaki tüm tarikatlarda görebileceğimiz tasavvufî, ahlakî kelime ve kavramlardır. Ayrıca bu metinlerde, Muhammed Ali'nin yolu, üç sünnet, yedi farz, on iki imamlar, on dört masum u pak gibi ayırıcı ve kimi Alevîliğe özgü konular da işlenmiştir. Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin Musa dışında, Şah Hatayi mahlaslı Şah İsmail nefes ve deyişleriyle, Şah Tahmasp (ö. 1576) erkânı kuran kişi olarak yine daha sonraki Safevî Şahlarından II. Şah Abbas (ö. 1667) ve Şah Safi-i Sâni I. Süleyman (ö. 1694)'da mevcut buyruklarda adı övgüyle geçen Safevî şahlarından⁵⁶

Buyruklardaki hamdele ve salvele girişlerine bakıldığı zaman Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla ilgili yaklaşım kendini açık bir şekilde göstermektedir. *Şeyh Safi Buyruğu*'ndaki giriş şöyledir:

“Her türlü övgü ve senâ âlemlerin yaratıcısı olan Allah'a mahsustur. O, gökleri ve yeryüzünü yaratmıştır, kendisinden başka tanrı olmayan, diri ve kayyumdur. Hiçbir şey O'na benzemez. O çok iyi işiten ve bilendir. Başlangıcı ve sonu yoktur. Salâtların en güzeli ve selamların en yücesi O'nun seçilmiş, güvenilir elçisinin (Hz. Muhammed) ve Ehl-i beytinin üzerine ve diğer peygamber ve nebilerin üzerine olsun. Ey merhametlilerin en merhametlisi.”⁵⁷

Buyruklarda şeriat-tarikat mukayesesi bağlamında müritlere öğütlerde bulunulurken genel itikadî konulara girildiği görülmektedir. Örneğin *Şeyh Safi Buyruğu*'nda, tarikat kapısında olan bir kişinin yapması gerekenler şeriat kapısında olan kişinin yapması gerekenlerle mukayese edilerek anlatılır. Buna göre şeriat kapısında olan kişinin evvel emirde yapması gereken şey iman getirip Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmesi, namaz kılması, oruç tutması, güç yetirebilirse hacca gitmesi ve malının zekâtını vermesi şeklinde İslam'ın temel şartları nazara

56 Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 44, 111-113.

57 *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 35.

verilerek anlatılmıştır.⁵⁸ Bir tâlibin mürebbi ve musahibine gönülden bağlanmasının gereği anlatılırken hiçbir şeyden haberi olmayan avamdan birinin kelime-i şehâdet getirmekle Müslüman olduğu ancak “Allah’tan başka tanrı yoktur ve Muhammed, Allah’ın elçisidir” kelime-i tevhidinin ne anlama geldiğini bilmesi, anlamını düşünmese böyle bir kişinin Müslümanlığının olmayacağı ve yine diliyle söylediğine kalbiyle inanmazsa böyle bir kişinin imanının da olmayacağı söylenerek tahkik-i imana vurgu yapılmıştır.⁵⁹

Aşağıda yapılan alıntının Buyruklardaki inanç ve ibadet anlayışını net bir şekilde göstereceğini düşünüyoruz.

“Ey Tâlip! Sen senlikten geçmeyince Hüdâ’ya vâsıl olamazsın. Yüce makama ulaşmak dört şey ile gerçekleşir: Birincisi halktan uzlet ve kesilme yani ilmi irfanı kıt olandan ve Allah dışındaki (mâsivâ) her şeyden tamamen vazgeçmektir. İkincisi az yemek ve kanaat eylemektir. Çok yemek bedene zararlıdır, ancak aşırı derecede az yemek de caiz değildir, zira bedeni zayıflatır. Üçüncüsü az konuşmaktır, kendisini ilgilendirmeyen (malayani) sözlerden sakınıp sessiz kalarak konuşmamaktır. Dördüncüsü az uyumaktır. Az uyumak suretiyle Yüce Allah’ı zikredip ömrünü namaz ve niyazla geçirmelidir. Ancak ‘İşlerin hayırlısı orta olanıdır’ sözü doğrultusunda orta yolu takip etmek gerek, yani ne çok az yeyip zayıf olmalı ne de haddinden fazla yeyip Ezeli ve Ebedi olan Yüce Allah’a ibadetten geri kalmalı. Ayrıca çok uyuyup geceleri tecrübe edebileceği hallerden mahrum kalmamalıdır... Şimdi, Hak yoluna giren kişi için iki şey son derece önemli ve gereklidir, bunlar olmaksızın başarı (vusûl) hiçbir şekilde mümkün değildir. Bunlardan biri insan-ı kâmillik ki şeriat, tairkat, marifet ve hakikat kapılarında kâmil olmak demektir. Bunun yoldaşı ve irşadı az yemek ve az uyumaktır. İkincisi salikin niyetinin temiz, dürüst ve sadık olması gerektir. Amacı halk içinde itibar bulmak ise yüz bin mücahede ile riyazet çekse dergâhça makbul olmaz, böyle biri gerçekte müşrik ve iki yüzlü zürraktır. Allah’a sığmırız. (Ey Tâlip!) Dereceleri aşip insan-ı kâmil makamının sonuna ulaşamazsan bile bari gayret edip canını cehennem azabından kurtar, Me’va ve Firdevs cennetlerine girmeye çalış. Zahiren tuz madenine düşen nesne tuz olur veya bir pislik içine düşse o da pis olur. Açıktır ki, temizden temiz, pisten pis olur. Öyleyse çaba ve gayret ile kendini temizleyesin ve senden olan da temiz olsun. Çünkü yıkayan kişi temiz değilse yıkadığı da temiz olmaz. Ayrıca halka gösterişte bulunmamak şartıyla çok oruç tutmalı, namaz kılmalı, hacca gitmeli; fıkıh ve miras hukukunu (ferâiz) bilmelisin. Hâsılı din konusunda sana gerekli olan hususları yeterli olacak düzeyde öğrenmen gerektir. Ancak burada son derece önemli olan doğru sözlü, güzel davranışlı ve helal lokma yiyen biri olmandır ki Hak yolu bu üç nesne ile sağlanabilir. Çünkü

58 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 403-405.

59 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 417.

bu üç şey cennet ehlinin sıfatıdır. Bunların zıttı olan yalan söylemek, kötü huylu olmak ve haram lokma yemek cehennem ehlinin prensipleridir... Sen derece kat etmeye devam et, çünkü bu tür meselelerde himmetin (gayretin) etkisi ve tesirinin olduğu birçok ayet ve hadislerle sabittir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: ‘Ama dâvâmız uğrunda var gücünü harcayanları, elbette kendi yollarımıza yönelteceğiz’ (Ankebut, 29/69), ‘Ve insan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir’ (en-Necm, 53/39). İşte o zaman Allah ahlakı ile süslenmiş olursun ki imkân ölçüsünde elden geldikçe tüm yaratılmışlara iyilik edip onlardan hiçbir talepte istekte bulunmamandır. Minnet sadece Allah’a olmalıdır. Ayrıca sen de kimseye minnet etmemelisin zira minnet tüm iyilikleri batıl ve boşa çevirir.⁶⁰

Görüldüğü üzere burada hem sağlam bir tevhid inancı hem de ibadet anlayışı açık bir şekilde ortaya konmuş, cennet ve cehennemin varlığı, keza güzel ahlak sahibi olmanın önemi ve dahası kişinin çalışıp çabalamasına vurgu yapılmakla sağlam bir tevekkül anlayışı ortaya konmuştur.

F. *Cabbâr Kulu*

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Cabbar Kulu adlı bir dervişin bizzat Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali veya İmam Cafer-i Sadık’la üveysilik yoluyla görüşüp konuşmasına dayanır. Konuşulan konular; şeriat, tarikat, marifet, hakikat, halvet, tac, hırka, evliyalık vb. tasavvufî konulardır.⁶¹

Başı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulillah rabbi'l-âlemîn. Ve's-salâtu ve's-selâmu ala rasûlina Muhammedin ve âlihi ve sahbîhi ecmaîn. Hamd-i nâ-mahdûd ve şükr-i gayr-i ma'dûd ol vâcibu'l-vücûd, mufizu'l-hayri ve'l-cûd hazretine ki âlemleri yokdan var edip kemâl-i kudretin masnûatdan izhâr ettikde insana elfâz-ı rengine nutk-i fasih ibâret karniyle beyân-ı melih virüp husûsan ârifini ma'rifeti mikdarı raf' idüp sâir ibâdından temiz eyledi. Ve ulûf salât-ı bâla nihâye sunûf-ı teslîmât-ı bilâ-gâye, ol durr-i deryâ-yı risâlet, sultân-ı bâ-safâ a'ni Muhammedeni'l-Mustafa sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine ve sâir enbiyâ ve mürselîn salevâtullahi Teâlâ aleyhim ecmain üzerlerine salât ve selâm olsun ki envâi şer'i Mübin ile zulumât-ı zilâli ta'yin eyleyüp âmme-i nâse bildüre.”⁶²

Sonu:

“Bu dünyaya gelen ölü, her kulun alınına yazılan gelir. Azrâil eydür, yaradandan gayri kim kalır. Ölüm cümlemize var, didi. Cabbâr kulu

60 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 244-247.

61 Kaplan, *a.g.e.*, s. 96

62 *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 74-75.

eydür, ashablar geldiler, hazrete haber sordular. Dünyanın âhiri ne şekil olur, dediler. Hazret-i Sultân eydür, dünyanın âhiri şerdir. Temmet.”⁶³

Kitâb-ı Cabbâr Kulu ile ilgili yapılan bir çalışmada, bu eserin Anadolu'da Türk tasavvuf anlayışına göre telif edilmiş, dört kapı-kırk makam, tevhid, nübüvvet, mead, iman, iman-amel ilişkisi vb. bazı dinî-ahlâkî konuları içeren tasavvufî nitelikli bir eser olduğu ve içerisinde Safevî-Şîî veya Hurûfî etkisinin görülmediği vurgulanmıştır.⁶⁴ Yine bu çalışmada, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda tarikat ve hakikat ilminin açıklayıcısı olarak Hz. Ali'nin merkezî bir konumda olduğu, ancak imamet ve masumiyet konusunda temel Şîî unsurların söz konusu edilmediği ifade edilmiştir.

G. Hurûfî ve Vahdet-i Vücut Temelli Metinler

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere yayımlanan Alevî-Bektaşî klasiklerinden *İlm-i Câvidân (Fakrnâme)*, *Dil-gûşa* ve *Saraynâme* adlı eserler, Alevîlikteki Hurûfî ve vahdet-i vücud bileşenini göstermektedir. Bu eserlerden *Fakrnâme*, yedi büyük Alevî ozanlarından biri kabul edilen Vîrânî Baba'ya (ö. XVI. yy) aittir. *Dil-gûşa* ve *Saraynâme* ise Bektaşî geleneğinde önemli bir yeri olan Abdal Musa'nın dervişi Kaygusuz Abdal'a aittir. Burada adı geçen eser sahiplerinin Bektaşî olmaları sebebiyle bu eserlerdeki hurûfî ve vahdet-i vücudçu yaklaşımın Bektaşîliği meydana getiren bileşen olarak da görülebileceğini ifade edelim.

Fakrnâme'nin (İlm-i Câvidân) başı:

“Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdu lillahi rabbi'l-âlemîn. İmdi ey tâlib-i Hak! 'Elhamdulillahdan murâd, Tanrı Teâlâ'yı anmaktır ve Tanrı'ya anmaktan murad bihamdilillah. Eğer Tanrı'ya dilersen, özüne nazar eyle. Zira kim özün bilen hakkı bilir. Özün bilmeyen hakkı bilmez ve Hakk'ı bilmeyen didâra ermez, didara ermeyen hayvandır. Pes hayvan olanlar, makam-ı fakrdan bi-haberdirler. Pes her kim bu fakrdan iktizâsı ne ise bilmese ol kimse mürşide erişmemiştir. Mürşide ermeyen hakkı bilmemiştir ve Hakk'ı bilmeyen Muhammed ve Ali'yi bilmemiştir. Ve Muhammed Ali'yi bilmeyen mülhiddir.”⁶⁵

Sonu:

“Pes, Tanrı doğru yol göstermez ol kavme ki, nefsi bilmedi; kendi özüne zulüm eyledi. İmdi ol kimesne, zâlimlerdendir. Kavluhu Teâlâ: İnnelâhe lâ yazlimu'n-nâse şey'en ve lâkinne'n-nâse enfüsehüm yazlimûn. Subhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yasifûn ve selâmün ale'l-murselîn ve'l-hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn. Hû dost, Şâhüm Efen-dim. Mim. Ayn.”⁶⁶

63 *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 606-607.

64 Bkz. Kamile Ünlüsoy, “Kitâb-ı Cabbâr Kulunda Dini İnanç Motifleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 41, 2007, s. 221-234.

65 *İlm-i Câvidân*, s. 64-65.

66 *İlm-i Câvidân*, s. 348-349. Metinde geçen ayetin anlamı: “Allah, insanlara hiç zulmetmez. Fakat insanlar, kendilerine zulmederler.” (Yûnus, 10/44).

Fakr-nâme'de dinî unsurlarla ilgili yapılan çalışmada, bu eserde iman esaslarının, namaz, oruç, zekât gibi temel İslam ibadetlerinin anlatıldığı, tasavvuftaki dört kapı kırk makam anlayışına sahip bir dilin olduğu vurgulanmıştır.⁶⁷

Kaygusuz Abdal'ın *Dil-gûşâ* adlı "Gönül açan" anlamına gelen eseri, Bektaşîlik tarikatında pir-i sâni lakabıyla da anılan Abdal Musa'nın sadık bir dervîşi olan Kaygusuz Abdal'ın nazım ve nesir karışımı bazı tasavvufî hakikatleri açıklayan mesnevi nazım türünde bir eserdir. İfade tarzı sade ve açık olan bu eser baştan sona nasihatnâme özelliğindedir. Eserin bir diğer özelliği hemen her cümle sonunda bir ayet-i kerime veya bir hadis-i şerifin kullanılmasıdır.⁶⁸

Yine Kaygusuz Abdal'a ait olan *Saraynâme* adlı manzum-mensur karışık eserde, cihanın bir saray olduğu, bu sarayın da mutlaka bir padişahının olacağı, insanın dünyaya geliş maksadının dünyayı ve âhireti unutmadan hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi âhiret için çalışması gerektiği ifade edilerek, Allah'ı tanımının ve O'na ibadet etmenin faziletleri anlatılmaktadır. Eser alegorik bir anlatımla hem manzum hem de mensur olarak kaleme alınmıştır.⁶⁹

Dil-gûşâ'nın başı:

"Bismillahirrahmanirrahim. Baba Kaygusuz mî-fermâyed. Nâm-ı in Dil-guşast. Der tevârih-i nuhsed-i peygamberi in kitab ra Dervîş Nazîf kerd. Der vilâyet-i Kastamonist, der zaman-ı Emir İsfendiyar est. Valahu a'lemu bi's-savâb"⁷⁰

H. Fütüvvetnâmeler

Fütüvvetnâme-i Tarikat adlı eser ise Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin Hüseyin Radavî'ye (ö. 931/1524) ait bir eser olup esasen İslam düşüncesine VIII. yüzyılda tasavvufî bir terim olarak girmiş olup XIII. yüzyılda toplumsal bir boyuta sahip daha ziyade ahîliğin âdâb, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan, teşkilat mensuplarının el kitaplarından. Anadolu'da en yaygın ve âdâp-erkân bakımından en geniş fütüvvetnâme, Radavî'ninkidir.⁷¹

Başı:

"Hazâ kitâbu fütüvvetnâme-i tarikat. Bismillahirrahmanirrahim. Ve sallallahu ala seyidina Muhammedin hâtemi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve alâ âlihi ve eshâbihî ecmaîn. Buyurmuşdur ki fütüvvet üç kısımdır; evvela Allah emrini hıfz etmektir, ikinci sünnet-i resûle riayet etmektir, üçüncü ehllullah ile sohbet etmektir."⁷²

67 Mehmet Atalan, *Vîrânî Baba'nın Fakr-nâmesi'nde Dinî Unsurlar*, İstanbul: TBB, 2012.

68 Abdurrahman Güzel, "Giriş", *Dil-gûşâ*, s. 61-62.

69 Güzel, "Giriş", *Dil-gûşâ*, s. 49-50.

70 *Dil-gûşâ*, s. 71.

71 Saffet Sarıkaya, "Fütüvvetnâme-i Cafer Sâdık'a Dair Bir İnceleme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 40, 2006, (s. 105-132) s. 106.

72 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 60.

Sonu:

“Gelin dua eyleyelim evvel Allah’ın birliğine, ikinci Muhammed Mustafa’nın aziz, latif, münevver ve mutahhar ruhu için, âli için, ashâbı için, çehâr-ı yâr-i güzîn için rıdvânullahi Teâlâ aleyhim ecmain.”⁷³

Fütüvvetnâme'de Allah'a “kulluk” vücudun kapısı olarak görülürken hamdin manası açıklanırken “Allah’a, meleklere, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna ve ölümden sonra dirilişe inandım” denilerek âmentü esaslarına vurgu yapılmıştır.⁷⁴ Yine şehadet kelimesi imanın seccadesi olarak ifade edilmiş ve bunun da dil ile ikrar ve gönül ile tasdik olduğu söylenerek imanın kalp ile tasdik dil ile ikrar olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵ Seccadeden anlaşılması gerekenin ise sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsıdan oluşan beş vakit namaz olduğu söylenmiştir.⁷⁶

Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde Yüce Allah’ın varlığı ve birliğiyle birlikte çeşitli sıfatları anılmış, başta Hz. Peygamber olmak üzere Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa’ya ve sair peygamberlere atıfta bulunularak nübüvvet anlayışı ortaya konmuştur.

“Allahu lâ ilâhe illallahu subhâne'l-vâhidi'l-kahhâr subhâne'l-meliki's-settâr subhâne'l-meliki'l-ğaffâr subhâne hâlıkı'l-leyli ve'n-nehâr. Âdem safiyyullah, Havvâ emetullah, Şît nebiyyullah, İdrîs rafî'illâh, Nûh neciyyullah, İbrahim halîlullah, İsmail zebîhullah, İshak nebiyyullah, Ya'kub nebiyyullah, Yusuf sâdikullah, Musa kelîmullah, İsa ruhullah, Dâvud halîfetullah, Süleyman emînullah, Eyyub es-sâbir ala hukmillah, Zekerîyya şehîdullah, Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem evvelu halkillah ve hâtemu resulillah hulâsatu'l-vücûd mine'l-mevcûd salevâtullahi aleyhim ecmain. Gelin dua edelim evvel Allah’ın birliğine, ikinci Muhammed Mustafa’nın aziz, latif, münevver, mutahhar ruhu için, âli için, ashâbı için çâr-ı yâr-i güzîn rıdvânullahi Teâlâ aleyhim ecmain.”⁷⁷

Sonuç

Köklere Türklerin Müslüman olmaya başladığı X. yüzyıla dayanan, XIV-XVI. yüzyıllarda Kızılbaşlık olarak anılan, XX. yüzyıldan itibaren ise Alevîlik olarak adlandırılan sözlü gelenek, özellikle Osmanlı döneminde ana kurucu unsuru olduğu Safevîleri desteklediği için Osmanlı-Safevî siyasî mücadelesinde kaybeden tarafta yer almıştır. Bu durum Alevîliğin, Kızılbaşlık olarak adlandırıldığı dönemde kent merkezli değil kırsal merkezli ve sözlü geleneğin devam ettirilmesi

73 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 270.

74 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 176-177, 239.

75 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 175, 205.

76 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 213.

77 *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, s. 270.

şeklinde kapalı toplum olarak varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Bu da haliyle itikadî veya fikhî literatürün çevrelediği bir din anlayışı yerine evliya menkıbelerine dayanan şifahî, konar göçerliğin imkânı ölçüsünde bir din anlayışını doğurmuştur.

Alevîliğe ait mevcut literatür incelendiğinde, Ehl-i beyt sevgisiyle dolu olan bu eserlerde Orta Asya Türk tasavvuf anlayışının bir tezahürü olan şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten oluşan dört kapı-kırk makam anlayışı doğrultusunda tasavvufî-ahlakî konuların işlendiği görülmektedir. Bu eserlerde itikadî konuların nasıl ele alındığına gelince; *tevhid-nübüvvet* ve *meâddan* oluşan temel inanç konularının aynen kabul edildiği görülmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı, birliği ve O'nun çeşitli isim ve sıfatlarına, Kur'an-ı Kerim'den bol örnekler kullanılarak atıflar yapılmıştır. Nübüvvet açısından ise hem Peygamber Efendimiz hem de diğer peygamberlerin isimleri zikredilerek nübüvvet anlayışı ortaya konmuştur. Bu eserlerde özellikle Hz. Muhammed'in tüm peygamberlerin imamı, tacı ve şâh-ı risâlet olduğu vurgulanmıştır. Meâd konularıyla ilgili de kıyamet, insanların dirilişi, haşır, neşir, kabir azabı, sırat, mizan, dört büyük melek, meleklerin varlığı vb. ahirete müteallık konulara da konu merkezli atıflarda bulunulmuştur. İtikadî konuların ele alınışından hareketle bu eserlerde hangi mezhebî yaklaşımın esas alındığı çok net bir şekilde görülmemekle birlikte, cennette Allah'ın görüleceği (ru'yetullah), kabir azabı, evliyanın kerameti ve şefaet konularının kabul görmesinden hareketle Hanefî-Maturîdî ekole yakın bir itikadî anlayışın var olduğu söylenebilir. Yoğun Ehl-i beyt sevgisi, Şâh-ı Velâyet anlayışı üzerinden imametin Hz. Ali'nin hakkı oluşu, tevellâ-teberrâ anlayışı, Muharrem matemi vb. konularda İmâmî Şiîliğe yakın bir anlayış kendini göstermekle beraber yine de itikadî konuların ele alınışında İmami Şiîlikten ziyade Hanefî-Maturidî çizgiye daha yakın bir anlayış görülmektedir.

Bir taraftan Hanefî-Maturidî ekole, diğer taraftan Şiî-İmamî çizgiye yakın durmak bizce ortada büyük bir çelişki olduğu anlamına gelmemektedir. Burada bir taraftan özellikle Hanefî ekolün tarihsel serüveni içerisinde Ehl-i beyt merkezli yaklaşımların da yer bulabildikleri bir anlayışta olması, diğer taraftan tasavvufî yapılarıdaki yoğun Ehl-i beyt etkisinin bu çelişkili durumu izah edebileceğini düşünmekteyiz, ancak bu bir bahs-i diğerdir.

Alevilerin Osmanlı'da Oluşturdukları İtikadî Literatür

Doğan KAPLAN

Özet

Kökenleri XV-XVI. yüzyılda Osmanlılarla Safeviler arasında yaşanan siyasî mücadeleye dayanan Alevîlik ya da o zamanki ismiyle Kızılbaşlık, bu mücadelede kaybeden tarafta yer aldığı için o dönemin koşulları içerisinde kaybedenlerin yaşadığı tüm olumsuzlukları yaşamış, ne siyaseten ne sosyo-kültürel açıdan rakibi kadar şanslı olabilmıştır. Kendi yağında kavrulmak zorunda olan Alevîlik, varlığını sözlü gelenek üzerinden ve sözlü geleneğin araçlarıyla devam ettirmiştir. “Alevilerin Osmanlı'da Oluşturdukları İtikadî Literatür” başlıklı bu çalışmamızda Alevîliğin tarihsel serüvenine kısaca değinilerek adeta şifahî kültüre çakılı bir halde varlığını devam ettiren bu yapının, oluşturduğu yazılı literatür itikadî konuları ele alması yönüyle incelenmiştir. Müstakil bir itikadî literatüre sahip olmayan Alevîliğin temel yazılı literatürü Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Alevî-Bektaşî Dizisi adıyla yayımlanan eserler üzerinden değerlendirilmiştir. Öncelikle bu eserlerin Alevîler nezdindeki değerleri ortaya konmuş, eserlerin içeriklerinden kısaca bahsedildikten sonra mevcut eserler itikadî konuları ele almaları yönüyle incelenmiştir. Bu seri dışında yine Alevîlerin muteber saydıkları birkaç eser daha çalışmamızda kritik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Kızılbaşlık, Osmanlı, sözlü kültür, itikadî literatür.

On the Theological Literature of the Alawites in the Ottoman Period

Doğan KAPLAN

Abstract

Alawites or *Qizilbashiyya*, the origins of which go back to the Ottoman-Safavid struggle in the fifteenth and sixteenth centuries, were the losers of this conflict and hence they suffered from significant political and socio-cultural repercussions. They had to continue their presence on the margins through the vehicles of oral tradition. In this study, after a brief survey of the history of Alawism, we examine the theological aspects of the Alawi written literature, which was strongly rooted in oral culture. Not owning their separate theological texts, the founding written works have been evaluated in the context of the series published by Turkish Diyanet Foundation under Alawite-Bektashi Series. Some other books, considered to be reliable by the Alawites, are also included.

Keywords: Alawites, *Qizilbash*, Ottoman, oral culture, theological literature.

